

Управління культури, національностей, релігій та туризму
Хмельницької облдержадміністрації

Хмельницька обласна універсальна
наукова бібліотека

Сакральні пам'ятки Хмельниччини

довідково-бібліографічне видання

Хмельницький
2018

27-523.4/.6: 726:908 (477.43)(035)

С 15

Сакральні пам'ятки Хмельниччини : довід.-бібліогр. вид. / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ / уклад. В. Мельник. – Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2018. – 68 с.

Друкується за рішенням редакційно-видавничої ради Хмельницької ОУНБ, протокол № 7 від 20.12.2018 р.

Укладач: *Мельник В.О.*

Редактор: *Маковська В.В., Шмаль Т.А.*

Відповідальна за випуск: *Чабан К.А.*

На обкладинці фото:

костел Святої Ганни, м. Полонне;
Хрестовоздвиженська церква, м. Кам'янець-Подільський;
синагога, смт Сатанів.

Зміст

Передмова	6
Сакральні пам'ятки Хмельниччини	8
м. Кам'янець-Подільський	
Комплекс споруд Тринітарського монастиря	8
Костел Святої Трійці	8
Комплекс споруд кафедрального костелу	10
Костел Святих Петра і Павла	10
Дзвіниця	12
Турецький мінарет	13
Церква Святих апостолів Петра і Павла	13
Комплекс споруд Миколаївської вірменської церкви	15
Миколаївська вірменська церква	15
Францисканський монастир	17
Костел Діви Марії	17
Комплекс домініканського чоловічого монастиря	18
Костел Святого Миколая	18
Комплекс Вірменського костелу	20
Костел Святого Миколая	20
Дзвіниця	21
Хрестовоздвиженська церква і дзвіниця	22
Комплекс споруд домініканського жіночого монастиря ..	23
Костел Святого Михаїла	23
Георгієвська церква і дзвіниця	24
Покровська церква	26
Білогірський район	
Тихомльське городище з руїнами фортеці	27

Віньковецький район	
Покровська церква, с. Адамівка	28
Михайлівська церква, с. Зіньків	29
Костел Святої Трійці, с. Зіньків.....	30
Волочиський район	
Церква Святого Архистратига Михайла, с. Бубнівка.....	31
Городоцький район	
смт Сатанів	
Синагога.....	32
Свято-Троїцький монастир.....	33
Дунаєвецький район	
Церква Йоана Богослова, с. Маків.....	35
Костел Святого Йосипа Обручника Пресвятої Діви Марії, с. Підлісний Мукарів.....	36
Ізяславський район	
м. Ізяслав	
Костел місіонерів Святого Йосифа.....	37
Кафедральний костел Святого Йоана Хрестителя.....	38
Монастир бернардинів	39
Михайлівська церква та дзвіниця, с. Велика Радогощ.....	40
Покровська церква з дзвіницею, с. Мала Радогощ.....	41
Кам'янець-Подільський район	
Скельний монастир, с. Бакота	42
Вірменський костел, с. Жванець.....	44
Костел Святої Діви Марії, с. Китайгород.....	45
Костел Святого Йосифа (руїни), с. Чорнокозинці.....	46
Летичівський район	
смт Летичів	
Комплекс замку і домініканського монастиря.....	47
Костел Успіння Діви Марії і келії.....	47
Михайлівська церква.....	48
смт Меджибіж	
Церква (костел) [Миколая Чудотворця].....	49
Костел Святої Трійці.....	50

Три каплиці: нижня квадратово каплиця-колона; верхня каплиця-колона, ротонда-каплиця.....	51
Михайлівська церква і дзвіниця, с. Западинці.....	52
Новоушицький район	
Костел Святого Яна Непомука, с. Заміхів	53
Полонський район	
Костел Святої Ганни, м. Полонне.....	54
Славутський район	
Воскресенська церква, с. Старий Кривин.....	55
Старокостянтинівський район	
м. Старокостянтинів	
Комплекс споруд домініканського костелу з баштою.....	56
Костел домініканців (руїни).....	56
Костел Святого Йоана Хрестителя.....	58
Церква Святої Параскеви П'ятниці, с. Самчики.....	59
Спасо-Преображенська церква, с. Старий Остропіль.....	60
Чемеровецький район	
Церква Святого Димитрія, с. Залуччя.....	61
Ярмолинецький район	
Покровська церква-фортеця, с. Сутківці.....	62
Покровська церква-фортеця, с. Шарівка	64
Словничок релігійної та архітектурної термінології	66

❧ Передмова ❧

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека пропонує увазі користувачів довідково-бібліографічний довідник «Сакральні пам'ятки Хмельниччини», в якому подається інформація про храми і монастирі Хмельниччини, які внесені до Державного реєстру національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури), відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 24.06.1963 р. № 970 «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» зі змінами і доповненнями станом на 25.05.2018 р. (zakon.rada.gov.ua).

На території Хмельницької області на обліку перебуває 3098 пам'яток культурної спадщини, з них 256 пам'яток археології (11 пам'яток національного значення), 345 пам'яток архітектури та містобудування (232 національного значення), 126 пам'яток мистецтва (1 національного значення), 2368 пам'яток історії (4 національного значення).

Сьогодні чи не найбільшою увагою користуються культові споруди.

Суттєві зміни, які відбуваються на сучасному етапі в усіх сферах життя зумовили підвищений інтерес до минулого православної церкви, яка залишається невід'ємною частиною історії нашого краю.

На всіх етапах суспільного поступу ця духовна інституція відіграла визначальну роль у розвитку української

нації і української державності. Нині ця роль є одним із важливих чинників нашої незалежності і цивілізованого входження у світову спільноту.

Мета видання – систематизувати інформацію про наявні сакральні пам'ятки, сприяти формуванню цілісного уявлення про сакральну культуру краю як важливу складову духовної культури подолян, ознайомити з історією найважливіших пам'яток, що увійшли до Державного реєстру національного надбання.

Видання містить довідковий матеріал про історію храмів і монастирів та бібліографічні списки літератури на основі фондів бібліотеки.

Матеріали у виданні розміщені за географічним принципом. Списки літератури – за абеткою авторів і назв публікацій.

В кінці видання подається словничок релігійної та архітектурної термінології, яка зустрічається в історичних довідках. Ці слова в тексті позначені астериском (*).

м. Кам'янець-Подільський

Комплекс споруд Тринітарського монастиря

*До комплексу споруд Тринітарського монастиря входять:
костел Святої Трійці, дзвіниця, огорожа.*

Костел Святої Трійці

1699 року, коли завершилося 27-річне турецьке панування на Поділлі, у Кам'янці з'явилися ченці ордену тринітаріїв. Вони оселилися на землі, що була їм подарована і побудували спочатку дерев'яний костел (1712 р.). У 1750-1765 рр. були споруджені кам'яний костел Пресвятої Трійці і монастир.

В кінці 18 ст. костел всередині був розписаний відомим на той час живописцем Іоаном Прахтелем.

В 1842 році монастир був закритий, а костел став парафіяльним. Архівні та літературні джерела дають змогу уявити внутрішній вигляд костелу. У ньому налічувалось сім віктарів. Головний віктар був присвячений Пресвятій Трійці та Ісусу Назаретському.

У віктарі* знаходилась велика фігура Спасителя в темниці. Вона була закрита завісою, яка відкривалась тільки під час богослужіння.

Шість бічних віктарів містили ікони святих і були прикрашені пишним бароковим ліпленням, що надавало інтер'єру костелу святкового і радісного характеру.

На фронтоні* костелу встановлена кам'яна статуя Ісуса Христа, обабіч якої розташовані фігури полонених. Ця скульптурна композиція нагадує про місію ордену тринітаріїв. Парадні сходи оздоблено фігурами засновників тринітарського ордену, парапет – статуєю Діви Марії. Разом з парадними сходами, скульптурами, дзвіницею та огорожею костел утворив ансамбль, характерний для пізнього бароко.

Після революції 1917 р. костел деякий час залишався діючим, після 1937 р. використовувався під склади. Після війни в костелі зберігались архівні документи.

В 1992 р. він був переданий греко-католицькій громаді і освячений в ім'я священомученика Йосафата, архієпископа Полоцького, який є покровителем греко-католицької церкви.

Нині Тринітарський костел або церква Святого Йосафата знаходиться на балансі Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець».

Література

1. **Будзей О.** Мандрівка Кам'янцем. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 68 с. : іл.

Тринітарський костел – С. 63-64.

2. **Завальнюк О.** Кам'янець-Подільський : іст.-популяр. нарис / О. Завальнюк, О. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. – 120 с. : іл.

Тринітарський костел – С. 50.

3. **Завалюнюк О.** Кам'янець-Подільський : історія і сучасність / О.М. Завалюнюк, О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2011. – 136 с. : іл.

Тринітарський костел – С. 58-59.

4. **Кам'янець-Подільський** : [фотоальбом]. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2014. – 120 с.

Тринітарський костел – С. 38.

5. **Кам'янець крізь віки** : фотоальбом / авт.-упоряд. тексту : Г. Ківільша, Г. Осетрова; фото : О. Дубік, В. Сіра, А. Зарицький [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2012. – 128 с.

Тринітарський костел – С. 98-101.

6. **Осетрова Г.О.** Доля святині в мінливому світі : (історія Тринітарського костелу у м. Кам'янці-Подільському) // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 124-128.

7. **Плaменицька О.А.** Християнські святині Кам'янця на Поділлі. – Київ : Техніка, 2001. – 304 с. : іл.

Тринітарійський костел – С. 241-248.

8. **Плaменицька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 338 с. : іл.

Тринітарійський костел – С. 297-303.

Комплекс споруд кафедрального костелу

До комплексу споруд кафедрального костелу входять: костел Святих Петра і Павла, дзвіниця, тріумфальна брама з аркою, турецький мінарет.

Костел Святих Петра і Павла

Першим костелом Кам'янця вважають кафедральний костел Святих апостолів Петра і Павла. Час спорудження костелу невідомий, найдавніші писемні відомості належать до 1450 р.

Початково святиня мала готичний вигляд і була найсхіднішим розташованим храмом такого типу в Європі.

У другій половині XVIII ст. комендант кам'янецької фортеці та один з кращих архітекторів Польщі тих часів Ян де Вітте провів ґрунтовну перебудову костелу, надавши йому барокового вигляду.

Головний вхід до пам'ятки у 1781 р. прикрасила Тріумфальна арка, збудована на честь приїзду в місто польського короля Станіслава Августа Понятовського.

Всередині костелу зберігається кілька надгробків та надмогильний пам'ятник юної красуні Лаури Пшездецької відомого петербурзького скульптора Віктора Бродзького. Пам'ятник виготовлено з білого каррарського мармуру.

У 1978 р. в костелі відкрили зал органної музики. У 1990 р. храм повернули римо-католицькій громаді і тепер костел Святих апостолів Петра і Павла є кафедральним храмом Кам'янець-Подільської дієцезії римо-католицької церкви в Україні.

Література

1. **Баснек Р.** Кам'яне сплетіння історії // Пульс. – 2013. – 27 верес. – С. 8.
2. **Зруйновані храми і монастирі України** : анот. покажч. обл. та район. рівня / упоряд. В.В. Кривошея, Л.І. Буряк, А.М. Киридон [та ін.]. – Київ : Мистецтво, 2013. – 607 с. : іл.
Костел Петра і Павла – С. 407.
3. **Кам'янець-Подільський** : [фотоальбом] / авт.-упоряд. тексту : Г. Ківільша, Г. Осетрова ; фото : О. Дубік, В. Сіра, А. Зарицький [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2014. – 120 с. : іл.
Петропавлівський костел – С. 22-23.
4. **Олійник І.** Звідси Мадонна благословляє Кам'янець. Костел, який називають «малим Вавелем Поділля» // Газ. Поділля. – 2014. – 20 листоп. – С. 14 : фото.
5. **Петропавлівський кафедральний собор** // Івченко А.С. Найвидатніші храми України. – Харків, 2010. – С. 54-55.
6. **Пламеницька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 388 с. : іл.
Кафедральний костел – С. 91-98, 126-133, 224-226, 261-265, 318-322.
7. **Пламеницька О.** Комплекс кафедрального костелу // Пам'ятки архітектури та містобудування України : довід. Держ. реєстру нац. культурного надбання / за ред. А.П. Мардера та В.В. Вечерського. – Київ, 2000. – С. 256-257 ; фото-ілюстр. блок. – С. 248-249.
8. **Пламеницька О.А.** Християнські святині Кам'янця на Поділлі. – Київ : Техніка, 2001. – 304 с. : іл.
Костел Святих апостолів Петра і Павла – С. 61-73, 214-216.
9. **Поліщук П.** Дорога веде до храму // Прапор Жовтня. – 1990. – 1 лип.
10. **Палков Т.** Замки Поділля : історія та легенди : путівник. – Львів : ТВЗОВ «Ладекс», 2010. – 39 с.
Костел Святих Петра і Павла – С. 15-17 : фото.

11. **Расщупкін О.І.** Катедра Св. Апостолів Петра і Павла в Кам'янці-Подільському : [ілюстр. нарис]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – 24 с.

12. **Сіцінський Ю.** Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. – Кам'янець-Подільський : міська друкарня, 1994. – 60 с.

Катедральний Петропавлівський костел – С. 20.

13. **Федоришина С.** Наречені Господа // Подолянин. – 2006. – 22 груд.

14. **Шкурко С.** Кафедральний костел // Прапор Жовтня. – 1971. – 7 лип.

Дзвіниця

Дзвіниця розташована в кількох метрах від костелу на північний схід від нього. Її збудовано у 1646-1648 роках. Споруда квадратна, чотириярусна і спочатку мала оборонне значення.

Нині дзвіниця п'ятиярусна, квадратна в плані. Перший ярус має склепінчасте перекриття, верхні перекриті по дерев'яних балках. Архітектуру споруди відзначає контраст між гладкою площиною стін трьох нижніх ярусів та монументальним пізньобароковим декором верхньої частини.

Справжнім відродженням для дзвіниці стало 24 січня 1993 року, коли освятили її нові дзвони. Їх відлили в Перемишлі зі сплаву міді та олова. Найбільший дзвін (1200 кг) освячено на честь Богородиці Діви Марії, середній (750 кг) – на честь Святих апостолів Петра і Павла, найменший (350 кг) – на честь католицького Святого Станіслава Костка.

Література

1. **Будзей О.** Мандрівка Кам'янцем. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 68 с. : іл.

Дзвіниця – С. 32-33.

2. **Пламєницька О.** Комплекс кафедрального костелу // Пам'ятки архітектури та містобудування України : довід. Держ. реєстру нац. культурного надбання / за ред. А.П. Мардера та

В.В. Вечерського. – Київ, 2000. – С. 257 ; фото-ілюстр. блок. – С. 249.

3. **Пламєницька О.** Християнські святині Кам'янця на Поділлі. – Київ : Техніка, 2001. – 304 с. : іл.

Дзвіниця – С. 216-218.

Турецький мінарет

Після захоплення Кам'янця турками кафедральний костел перетворили на мечеть. З західного боку костелу, використавши як опору одну із каплиць, прибудували мінарет загальною висотою 36,5 м. Відразу після повернення міста до складу Польщі костел збагатився пам'яткою, якої не зустрінеш у жодному храмі світу. Мінарет не зруйнували, а встановили на ньому спочатку дерев'яну, а згодом позолочену статую Діви Марії. З тих пір Кам'янець-Подільський пишається унікальним храмом зі статуєю Богоматері, що дивиться на захід з вершечка турецького мінарету.

Література

1. **Будзей О.** Мандрівка Кам'янцем. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 68 с. : іл.

Турецький мінарет – С. 34.

2. **Пламєницька О.** Християнські святині Кам'янця на Поділлі. – Київ : Техніка, 2001. – 304 с. : іл.

Турецький мінарет – С. 180-181, 215-216.

Церква Святих апостолів Петра і Павла

Православна церква Святих апостолів Петра і Павла – єдиний уцілілий з трьох старовинних, здавна православних, мурованих храмів Кам'янця. Найдавніші документальні згадки про церкву сягають 1591 року. У плані храм виглядає як листок конюшини. Такі храми архітектори називають триконховими.

Потужні стіни, вікна-бійниці, контрфорси* та відсутність декору надають їй суворого оборонного вигляду.

За часів турецького панування на подвір'ї за церквою було збудовано укріплення – белюард, а саму церкву турки передали католикам.

У XVIII ст. церква була греко-католицькою, при ній існували два чоловічих і одне жіноче церковні братства. У 1834 р. до західного фасаду церкви добудовано дзвіницю у стилі ампір. Садибу церкви оточує кам'яна огорожа.

Дослідники інтер'єру храму Л. Крощенко, Є. Пламеницька і А. Тюпич в 1970 р. виявили під шаром пізнього тинькового шару фрагменти унікальних фресок XVI ст. Яскрава і разом з тим лаконічна палітра є неоцінним джерелом для вивчення як техніки середньовічного подільського малярства, так і забудови середньовічного Кам'янця. Нині це діюча православна церква.

Література

1. **Будзей О.** Мандрівка Кам'янцем. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 68 с. : іл.

Петропавлівська церква – С. 28.

2. **Кам'янець крізь віки** : фотоальбом / авт.-упоряд. тексту : Г. Ківільша, Г. Осетрова; фото : О. Дубік, В. Сіра, А. Зарицький [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2012. – 128 с. : іл.

Церква Святих апостолів Петра і Павла – С.107-108.

3. **Пламеницька О.** Християнські святині Кам'янця на Поділлі. – Київ : Техніка, 2001. – 304 с. : іл.

Церква Святих апостолів Петра і Павла – С. 94-100.

4. **Пламеницька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 388 с.

Церква Святих апостолів Петра і Павла – С.168-176, 238-239.

5. **Свято-Петропавловская крепость** в Каменце-Подольском // Памятники старины в Подолии : (материалы для составления ареол. карты Подол. губернии) / собрал и издал В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 354-359.

6. **Сіцінський Є.** Муровані церкви на Поділля. – Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2001. – 31 с. : іл. – [репринт. вид.].

Петропавлівська церква – С. 6-7.

7. **Труди Подольського Єпархиального** Историко-Статистического Комитета. Вып. 9 : Приходы церкви Подольской епархии / под. ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Тип. С. П. Киржацкого, 1906. – 1239 с.

Петропавлівська церква – С. 381, 391-392.

8. **Церква Святих апостолів Петра і Павла // Храми України** : альбом / вступ. ст., коментарі та упорядкування Л. Прибеги. – Київ, 2000. – С.106.

Комплекс споруд Миколаївської вірменської церкви

До комплексу споруд Миколаївської вірменської церкви входять: Миколаївська вірменська церква, дзвіниця, мур і підпірна стіна.

Миколаївська вірменська церква

Миколаївська церква – одна з найдавніших церков Кам'янця. До сьогодні її історія досить заплутана і нема єдиної думки серед істориків щодо дати її заснування.

Вважається, що вона була побудована у 1398 р. вірменськими колоністами під керівництвом Сінана Котлубея, як дерев'яна Миколаївська, пізніше переосвячена на Благовіщенський храм, а в камені перебудована в 1495 р. У XVII ст. Благовіщенська церква була перетворена у вірмено-католицьку.

У 1811 р. церква була передана греко-католикам і знову стала називатися Миколаївською. З 1840 р. Свято-Миколаївська церква є православною.

У 1901 р. при вході на церковне подвір'я побудували дзвіницю.

У 1962 р. храм було закрито, в церкві розмістили склади. Лише у 1980 р. комплекс був повернений Українській православної церкві.

У церкві здійснено реставраційні роботи, розпис внутрішніх інтер'єрів, повернута на своє місце з Покровської церкви ікона святителя Миколая.

Миколаївська церква – єдина в місті архітектурна пам'ятка, що дійшла до нас майже в первісному вигляді. Це зразок храму оборонного типу з товстими стінами, маленькими віконцями-бійницями під самим дахом та могутніми контрфорсами*. Простота архітектурного рішення пам'ятки у поєднанні з декором робить її однією з найцікавіших споруд пізньороманського стилю.

Література

1. **Будзей О.** Мандрівка Кам'янцем. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 68 с. : іл.

Миколаївська церква – С. 46-47.

2. **Миколаївська церква** // Кам'янець крізь віки : фотоальбом. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 85 : фото.

3. **Опря Б.** Миколаївська церква Кам'янця-Подільського як архітектурна пам'ятка та туристичний об'єкт міста / Б. Опря, І. Опря // Актуальні питання вірменознавства. – Вінниця, 2016. – Вип. III-IV. – С. 206-210.

4. **Планицька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 388 с. : іл.

Миколаївська церква – С. 46-52, 195-198, 316.

5. **Труды Подольскаго Епархиального Историко-Статистического Комитета.** Вып. 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под. ред. Е. Сецинскаго. – Каменец-Подольск : Тип. С. П. Киржацкаго, 1901. – 1239 с.

Миколаївська церква – С. 392-303 с.

6. **Свято-Николаевская церковь в Каменце-Подольском** // Памятники старины в Подолии : (материалы для составления археол. карты Подол. губернии) / собрал и издал В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 342-344.

7. **Созанська Г.** Духовні витоки Свято-Миколаївської церкви // Кам'янець-Поділ. вісн. – 2013. – 3 трав. – С. 15.

8. **Столяренко В.** Найстарішому Кам'янецькому Свято-Миколаївському храму – 600 років / В. Столяренко, Є. Франкевич // Подолянин. – 1998. – 28 трав. – С. 3.

Францисканський монастир

Францисканський монастир включає костел Діви Марії та келії.

Костел Діви Марії

Думки дослідників щодо дати виникнення монастиря і костелу суперечливі. У публікаціях польських дослідників з'явилося повідомлення, що існування у Кам'янці францисканського кляштору* Діви Марії підтверджують документи 1345 р.

Монахи-францисканці з'явилися в Кам'янці у 1320 р. і побудували тут невеличкі костел і монастир.

Первісний костел був дерев'яним. Мурований костел, на думку Ю. А. Ролле та Є. Сіцінського, постав у період між пожежею 1616 р. та початком турецької окупації 1672-1699 рр., а кляшторні будівлі й надалі залишилися дерев'яними; мурованими вони стали лише у XVII ст., після звільнення Кам'янця від турків.

В 1787 р. кляштор було перенесено до містечка Городок, в зв'язку з тим, що польський король Станіслав Август вирішив на місці кляштору звести систему фортифікацій. Однак це не здійснилося, кляшторні будиночки деякий час пустували, а по приєднанні Поділля до Росії були передані єпископській православної катедрі*.

У наші дні колишній костел відомий як православна церква Успіння Пресвятої Богородиці.

Література

1. **Будзей О.** Мандрівка Кам'янцем. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 68 с. : іл.
Костел монастиря францисканців – С. 64.

2. **Завальнюк О.М.** Кам'янець-Подільський : історія і сучасність / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори – 2006, 2011. – 136 с. : іл.

Францисканський монастир – С. 57.

3. **Пламеницька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 388 с. : іл.

Францисканський кляштор – С. 106-108, 149-152, 276-282, 324.

4. **Січинський Ю.** Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць / упоряд. та підготовка до друку М. Мошак. – Кам'янець на Поділлі : міська друкарня, 1994. – 60 с.

Францисканський кляштор – С. 20.

Комплекс домініканського чоловічого монастиря

До комплексу домініканського чоловічого монастиря входять: костел Святого Миколая, келії, трапезна, огорожа з брамою.

Костел Святого Миколая

Більшість істориків вважає, що домініканський костел існував вже в 1370 р. Це був однонавовий дерев'яний костел Святого Миколая з вежею-дзвіницею. Після кількох пожеж на його місці з'явився тринавовий кам'яний костел.

З кінця XVI ст. магнати Потоцькі беруть покровительство над кам'янецькими домініканцями. На їх кошти відбудовано монастир, а до костелу була прибудована каплиця Божої Матері Розарія.

У XVII ст. було збудовано каплицю в ім'я Ісуса Христа і каплицю Святого Домініка.

Під час турецької окупації костел був перетворений на мечеть на честь дружини султана Хасекі. Тут було встановлено білокам'яний амвон* з місцевого вапняку. Келії були перетворені на казарми для яничарів.

Після переходу міста під владу Польщі костел і монастир довгий час перебували в руїнах.

У 1737-1755 рр. проводяться ремонтні роботи під керівництвом коменданта фортеці Яна де Віте. До головного фасаду костелу прибудували триярусну дзвіницю. Головний фасад оздобили скульптурами.

У XVIII ст. до костелу були прибудовані корпуси келій.

Монастир було закрито в 1843 р. В його приміщеннях розмістилася кам'янецька єпархіальна семінарія, служба консисторії*.

Після Другої світової війни в приміщеннях костелу розмістили архів НКВД, пізніше – Хмельницький обласний архів.

Протягом 1986-1993 рр. здійснено основні роботи з реконструкції костелу. У 1998 р. приміщення пам'ятки перейшло до римо-католицької парафії Святого Миколая єпископа Міри монастиря ордену Святого Павла Першого Пустельника (отців-паулінів). На сьогодні це один з найбільш цінних архітектурних ансамблів, розташований в центральній частині Старого міста.

Література

1. **Вінюкова-Волкова В.** Торговий дім на торговій площі // Кам'янець-Поділ. вісн. – 2013. – 8 берез. – С. 15.

2. **Кам'янець-Подільський** : [фотоальбом]. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2014. – 120 с. : іл.

Домініканський костел – С. 40-41.

3. **Кулішова А.А.** Домініканський костел в Кам'янці-Подільському : історія будівництва та реставрації / А.А. Кулішова, В.В. Пагор // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2016. – Т. 23. – С. 206-214.

4. **Плaменицька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 388 с. : іл.

Домініканський кляштор – С. 98-100, 138-139, 282-286.

5. **Урсу Н.О.** Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVII-XVIII ст. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2007. – 368 с.

Костел домініканців – С. 154-160, 287-289.

Комплекс Вірменського костелу

До комплексу Вірменського костелу входять: костел Святого Миколая (руїни), дзвіниця, брама і огорожа.

Костел Святого Миколая

На думку сучасних істориків А. Задорожнюка і М. Петрова, вірменський Миколаївський храм постав у 1495 р. Скоріш за все на той час він був дерев'яним, а необхідність його будівництва була зумовлена зростанням чисельності вірменської громади міста, релігійні потреби якої вже не задовольняла тісна Миколаївська церква. Разом з тим, новий храм стає кафедральним, адже саме в ньому зберігалися архів, королівські привілеї, а також печатка та хоругва вірменської громади.

Храм пережив кілька значних руйнувань. Лише у середині XVIII ст. вірменська община розпочала відбудову церкви.

Після прийняття вірменами унії з католицизмом собор перетворився на католицький костел.

Зовні споруда мала риси східної архітектури, була прикрашена портиком дорійсько-римського ордену і оточена з трьох сторін критими галереями. Фронтон* костелу прикрашала виготовлена із позолоченої міді фігура Пресвятої Діви Марії в сонячних променях і зірками над головою. В руці вона тримала лілею, а під ногами містилася куля, обвита змією. Згадана статуя була подібна до фігури Діви Марії, встановленої на мінареті кафедрального костелу.

В інтер'єрі храму знаходилося шість вівтарів*, а головною святинею була ікона Пресвятої Діви Марії, яка вважалася чудодійною.

У 1930-х роках храм був зруйнований.

Місцева вірменська громада у 2005 р. на руїнах церкви встановила ажурні металеві ворота і огорожу на вхідному порталі та білокам'яний хрест-камінь хачкар – пам'ятний знак про геноцид вірмен з боку турків у 1915 р.

Література

1. **Гурський О.** Вірменський храм Св. Миколи XV-XVIII ст. у Кам'янці-Подільському : дослідження і відкриття / О. Гурський, А. Задорожнюк, М. Петров // Хмельниччина : роки становлення та поступу (1937-1997) : (матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф.). – Хмельницький, 1997. – С. 229-235.

2. **Задорожнюк А.Б.** Вірменський храм Св. Миколи XV-XVIII ст. у Кам'янці-Подільському : (історія пам'ятки) / А.Б. Задорожнюк, М.Б. Петров. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2009. – 64 с.

3. **Смірнова С.Д.** Археологічні дослідження вірменського костелу святого Миколи в Кам'янці-Подільському // Матеріали XV Подільської наукової іст.-краєзн. конф. (17-18 листоп. 2017 р.). – Кам'янець-Подільський, 2017. – С. 125-133.

Дзвіниця

Вагомою архітектурною пам'яткою вірменських кварталів є дзвіниця Миколаївського собору.

П'ятиповерхова споруда чудово проглядається з усіх куточків Старого міста. Згідно архівних та літературних джерел, дзвіниця збудована наприкінці XV – на початку XVI ст. і являє собою оборонну башту з бійницями, гостроверхою покрівлею і чотирма невеликими наріжними башточками, кожна з яких має по дві бійниці. Висота дзвіниці досягає 38 м.

Під час турецького панування дзвіниця частково постраждала і була відбудована. Сучасного вигляду дзвіниця набула після реставраційних робіт 1958 р.

Протягом 1979-1989 рр. київськими художниками була здійснена розчистка і реставрація унікальних фресок.

2000 року дзвіниця відновила діяльність як храм Святого Стефана УПЦ Київського патріархату. Нещодавно її повернуто вірменській громаді міста.

Література

1. **Будзей О.** Мандрівка Кам'янцем. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 68 с. : іл.

Вірменська дзвіниця – С. 46.

2. **Вірменська дзвіниця** // Кам'янець крізь віки : фотоальбом / авт.-упоряд. тексту : Г. Ківільша, Г. Осетрова ; фото : О. Дубік, В. Сіра, А. Зарицький [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 82-83.

3. **Ганаба С.О.** Місто Кам'янець-Подільський. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2011. – 188 с.
Вірменська дзвіниця – С. 87-88.

4. **Задорожнюк А.** Храм Св. Миколи в історії вірменської громади м. Кам'янця-Подільського // Актуальні питання вірменознавства. – Вінниця, 2016. – Вип. III-IV. – С. 179-188.
Дзвіниця – С. 185-186.

5. **Пламеницька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 388 с. : іл.

Вежа-дзвіниця – С. 205-211, 310-311.

Хрестовоздвиженська церква і дзвіниця

Ця єдина пам'ятка дерев'яної архітектури міста розташована в каньйоні у давньому передмісті Карвасари.

Перша згадка про церкву святого Хреста відноситься до другої половини XVII ст. Під час турецької навали 1672 р. святиню зруйнували.

На початку XVIII ст. на місці руїни будується дерев'яна церква. У 1799-1801 рр. після перебудови її споруда набула того вигляду, який зберігся до нашого часу і, зокрема, зафіксована на літографії Наполеона Орди другої половини XIX ст.

Дзвіниця була прибудована до західного фасаду церкви 1863 р. Під час реставрації на початку 1990-х років дзвіницю перенесли на північну частину подвір'я.

Храм – типова для Поділля тризрубна споруда, одноверха з ганком і ризницею з північного боку. Всі три зруби квадратові в плані. Ширший і вищий центральний зруб переходить у восьмимерик, завершений наметовим верхом з маківкою.

Церква зведена без жодного цвяха. Святиня діяла до 1953 року, згодом будівлю пристосували під кінотеатр. З часом вона почала руйнуватися і стала пусткою.

У 1988 р. церкву було реставровано і в 1990 р. передано релігійній громаді віруючих Української православної церкви.

Література

1. **Ганаба С. О.** Місто Кам'янець-Подільський. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2011. – 188 с.
Хрестовоздвиженська церква – С. 119-121.
2. **Новікова Г.** Хрестовоздвиженська церква в передмісті Карвасари // Поділ. вісті. – 2017. – 11 квіт. – С. 3.
3. **Олійник І.** Усі дороги Кам'янця ведуть до Хрестовоздвиженського храму // Є! – 2004. – 6 трав. – С.14.
4. **Пламєницька О.** Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 388 с. : іл.
Церква Воздвиження Чесного Хреста – С. 101-102, 176-177, 236-238.
5. **Хрестовоздвиженська церква та дзвіниця** // Вечерський В. Українська дерев'яна архітектура : [фотоальбом]. – Київ, [б. р.]. – С. 50-51 : фото.
6. **Хрестовоздвиженська церква** // Храми України : альбом / вступ ст., коментарі та упорядкування Л. Прибеги. – Київ, 2000. – С. 230.

Комплекс споруд домініканського жіночого монастиря

До комплексу споруд домініканського жіночого монастиря входять: костел Святого Михаїла, келії.

Костел Святого Михаїла

У 1709 р. кам'янецький єпископ Ян-Анджей Прухницький заснував кляштор* домініканок. Мурований костел Святого архангела Михаїла був збудований між 1712 і 1720 рр. Монастирські келії – у 1710-1712 рр. На початку 50-х років XVIII ст. костел і келії згоріли.

На пожертвування жителів міста і Михаїла Потоцького було збудовано новий костел і монастир.

Костел Святого Михаїла збудовано в стилі бароко. Він кам'яний однонавовий з двома невеличкими бічними каплицями. На фасаді було кілька статуй святих. В середині був оздоблений декором. Усього в костелі було п'ять вітварів*.

Монастирські келії склалися з двох корпусів, які примикали до костелу з півдня та півночі. При монастирі діяла школа для дівчат.

Після приєднання Поділля до Росії від саду монастиря відрізали значну частину землі, для влаштування міського бульвару, була ліквідована і школа для дівчат.

1864 р. монастир було закрито. У 1906 р. костел переробили на церкву. Після 1917 р. споруди використовувалися як тюремні приміщення.

В повоєнний час комплекс споруд домініканського жіночого монастиря використовували під заводські приміщення.

Нині комплекс споруд передано у користування Кам'янець-Подільській дієцезії римо-католицької церкви.

Література

1. **Осетрова Г.** Домініканський жіночий монастир // Подолянин. – 2003. – 18 квіт.

2. **Плaменицька О.А.** Християнські святині Кам'яця на Поділлі. – Київ : Техніка, 2001. – 304 с. : іл.

Церква Святого архангела Михаїла – С. 115-117, 164.

Кляштор домініканок – С. 163-164.

Георгієвська церква і дзвіниця

Перша згадка про церкву з такою назвою у передмісті Польські фільварки датується 1740 р. Церква була дерев'яною і проіснувала до 1861 р.

Будівництво нової кам'яної церкви Святого Георгія було розпочато у 1851 р. і тривало 10 років. Урочисте освячення храму відбулося у жовтні 1861 р.

У 1863 р. окремо від церкви була збудована кам'яна 3-х поверхова дзвіниця з 6-ма дзвонами. Від часу будівництва церкви які-небудь перебудови або розширення не проводились.

У 1877 р. замість старого іконостасу був встановлений новий. Ікони для нього були замовлені в Петербурзі і написані олійними фарбами на полотні академіком візантійського живопису В.В. Васильєвим.

До 50-річчя з дня побудови і освячення церкви художником Дмитром Жудіним здійснений розпис вівтаря і передвівтарної частини. Стіни і купол були розписані раніше, але ім'я художника невідоме.

Діючою вона була до середини 1950-х років, після закриття у ній влаштували склад солі.

У 1984 р. в приміщенні церкви урочисто відкрили планетарій, який проіснував до початку 1990 р.

Після передачі церкви громаді віруючих у ній було ліквідоване перекриття, яке утворювало 2-й поверх, встановлено іконостас, в інтер'єрі зроблені нові розписи згідно з канонами Московського патріархату.

Це висока імпозантна споруда з багатим декором фасадів у псевдоросійському стилі, що чітко виділяється на тлі житлової забудови міста.

Література

1. **Осетров Г.О.** Церква Св. Георгія у Кам'янці-Подільському в світлі історичних джерел // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків : історія і сучасність : зб. наук. пр. за підсумками Міжнар. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 72-74.

2. **Труды Подольскаго Епархиального Историко-Статистического Комитета.** Вып. 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под. ред. Е. Сецинскаго. – Каменец-Подольск : Тип. С. П. Киржацкаго, 1901. – 1239 с.

Георгієвська церква – С. 394-397.

3. **Церква Св. Георгія** // Національний історико-архітектурний заповідник Кам'янець : фотоальбом / текст О. Климчука ; фото : М. Андрєєва, Ю. Буслєнка. – Хмельницький, 2006. – С. 100.

Покровська церква

Перша писемна згадка про існування церкви датується 1494 р. Її творцями вважаються князі Коріатовичі. В період турецької окупації церква припинила своє існування. Близько 1730 р. було побудовано нову церкву на честь Воскресіння Христового. Вона проіснувала недовго. 1783 р. на Руських фільварках розпочалося будівництво нової церкви на честь Покрови Пресвятої Богородиці. Храм був дерев'яний і проіснував до 1860 рр.

Нову кам'яну Покровську церкву заклали у 1845 р. Її будівництвом керували архітектори А. Островський і М. Кулаковський. Освячення храму відбулося 3 листопада 1861 р.

Храм безстовповий, вівтарна частина прямокутна. Із заходу прибудовано дзвіницю.

Центральна частина перекрита банею*, на кутах влаштовано декоративні главки. Головний вхід до храму пролягає із західного боку через ганок і дзвіницю, перекриту шатровим дахом. Фасади церкви декоровано прорізними стрічковими рустами* в штукатурці та фільончастими невеличкими нішами.

У Покровському храмі зберігалася ікона Святителя Миколая із закритої в Старому місті Миколаївської церкви. У 1991 р. святиню урочисто перенесли до Свято-Миколаївського храму на місце постійного зберігання.

Нині в Свято-Покровському храмі також є ікона Святителя Миколая, написана в XVII ст. та дуже шанована ікона Святого Іоанна Предтечі, яка 2007 р. на свято Різдва цього святого замироточила.

Література

1. **Болтанюк П.А.** Культові споруди замку Кам'янця-Подільського // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (17-18 листоп. 2017 р.). – Кам'янець-Подільський, 2017. – С. 119-125.

2. **Будзей О.** Покровська, сестра Георгієвської // Подолянин. – 2011. – 28 жовт. – С. 6 : фото.

3. **Вінюкова В.** Покровська церква // Кам'янець-Поділ. вісн. – 2001. – 12 жовт. – С. 6.

4. **Труды Подольского Епархиального Историко-Статистического Комитета.** Вып. 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – 1239 с.

Покровська церква – С. 397-400.

Білогірський район

Тихомльське городище з руїнами фортеці

Поблизу с. Тихомель, на горі, збереглася до цього часу чотирикутна кам'яна башта (каплиця), збудована представниками давнього волинського боярського роду Сенют. Каплиця, прозвана в народі аріанською, служила молитовним будинком для місцевої соцініанської общини. В середині каплиця була розмальована, бо ще до цього часу збереглися зображення чотирьох євангелістів.

Вважається, що вежу збудували на початку XVII ст., однак точних документальних відомостей про це немає.

За усними переказами каплиця була усипальницею роду Сенют.

Після занепаду аріанства Тихомельська вежа стояла пустою фактично з середини XVII ст., зазнавши значних руйнувань.

Сьогодні унікальна пам'ятка минувшини переживає не найкращі часи.

Література

1. **Аріанська вежа у Тихомелі** // Тихомель : початок нового літописання. – Хмельницький, [б. р.]. – С. 21-24.

2. **Аріанська Мекка...** // Путівник : Хмельницька область / редкол. : І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю. Боев та ін. – Київ, 2010. – С. 309 : фото.

3. **Балема Р.** Аріанська святиня благає про порятунок // Поділ. вісті. – 2005. – 8 верес.

4. **Олуйко В.М.** Ямпіль на Горині / В.М. Олуйко, І.А. Стасюк. – Хмельницький : ТОВ Поліграфіст, 2005. – 226 с.
Тихомельська вежа – С. 18-19.

Вінковоцький район

Покровська церква, с. Адамівка

Кам'яну Покровську церкву збудовано у 1773 р. 1884 р. до західного фасаду прибудована дзвіниця. Зведений храм за зразком подільських оборонних храмів XVI століття. Це кам'яна одноверха споруда, яка є рідкісним прикладом триконхового храму XVIII століття.

Основний об'єм церкви складається з бабинця*, нави* з двома невеликими напівкруглими конхами-апсидами* та витягнутої на схід напівкруглої віттарної частини.

У першому ярусі дзвіниці влаштований притвор, з'єднаний з центральною частиною дверним отвором. Строгість архітектурного вигляду фасадів пом'якшується пояском дерев'яного різьбленого карниза, раніше розфарбованого, вертикальною шалівкою барабана, прямокутними вікнами пізнього походження.

Церкву оточує кам'яний мур, збудований, ймовірно, разом із храмом.

Література

1. **Горохов П.І.** Архітектурні пам'ятки Зінькова // Вінковеччина : історія і сучасність : тези наук.-практ. конф. 25 верес. 1993 р. – Вінківці, 1993. – С. 23-25.

Покровська церква – С. 24.

2. **Скопенчук С.М.** Пам'ятки пізнього середньовіччя на Вінковеччині // Вінковеччина : історія і сучасність : тези наук.-практ. конф. 25 верес. 1993 р. – Вінківці, 1993. – С.19-20.

3. **Шпаковський С.М.** Культурна спадщина (об'єкти і пам'ятки) Віньковецького району // Віньковеччина в історії Поділля : матеріали наук. іст.-краєзн. конф. 9-10 жовт. 2015 р. – Віньківці, 2015. – С. 168-172.

Покровська церква – С. 170.

Михайлівська церква, с. Зіньків

Свято-Михайлівська церква збудована в 1769 р. в передмісті Зінькова – Кривулі. За народними переказами кошти на будівництво збирали колишні козаки, які осіли в Зінькові та їх нащадки. Тому в народі її ще називають козацькою.

У 1904 р. імператорське археологічне товариство обстежило Зіньківські храми і Свято-Михайлівську та Свято-Троїцьку церкви включило в список найвизначніших архітектурних пам'яток.

У 1962 р. церкву було закрито і лише завдяки наполегливості ієромонаха Свято-Загорського монастиря отця Давида у 1989 р. храм відкрив свої двері для мирян. На початку 2000-х років церкву повністю розібрали, оскільки споруда була в катастрофічному стані. У 2007 р. реставраційні роботи були завершені.

Церква дерев'яна, стоїть на кам'яному фундаменті. Вона рублена з дуба вручну, зруб виконаний без єдиного цвяху, на чобах. Храм тризрубний, зруби гранені й однієї висоти, стіни після залому переходять в світловий восьмимерик, заломі мають гонтове покриття. Всі зруби об'єднані за допомогою великих арок в єдиний простір. Дзвіниця не збереглася, тому поруч з церквою стоїть нова цегляна з кількома дзвонами.

Свято-Михайлівська церква – прекрасний зразок подільської школи дерев'яної народної архітектури.

Література

1. **Віньковеччина туристична** : путівник / Віньковец. ЦРБ ; уклад. М. Жук. – Віньківці, 2012. – 40 с. : іл.

Михайлівська церква – С. 18-19.

2. **Єсюнін С.** Нетлінна пам'ятка дерев'яної архітектури (Свято-Михайлівський храм у с. Зінкові Вільковецького району) // Хмельниччина справжня : фотокнига / авт. ідеї С. Кабачинська, упоряд. Т. Колісниченко. – Хмельницький, 2007. – С. 50.

3. **Кабачинський М.І.** Як зінківчани історичну пам'ятку врятували // Духовні витoki Поділля : церква та релігійні діячі в історії краю : матеріали VII всеукр. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 2017. – С. 38-42.

4. **Стопенчук С.М.** Пам'ятки пізнього середньовіччя на Вільковеччині // Вільковеччина : історія і сучасність : тези наук.-практ. конф. 25 верес. 1993 р. – Вільківці, 1993. – С.19-20.
Михайлівська церква – С. 20.

5. **Шандебура С.** Під куполами Михайлівського храму // Поділ. вісті. – 2013. – 2 трав. – С. 3.

Костел Святої Трійці, с. Зінків

Найвеличнішою культовою спорудою у Зінкові був костел Святої Трійці. Споруджений біля 1450 р. вотчинником Зінківського маєтку Петром Одровонжем.

У XVII ст. костел зазнав значних руйнувань і на початку XVIII ст. був відреставрований.

26 липня 1758 р. єпископ Кріспін Целиковський освятив храм під ім'ям Пресвятої Трійці.

Храм мав п'ять вітарів, орган на дев'ять голосів. Внутрішнє оздоблення було надзвичайно пишне та багате і він вважався одним із найбільш красивих костелів Поділля. Навколо костелу була кам'яна огорожа, в яку вбудовано дзвіницю із трьома дзвонами.

У 1938 р. костел був знищений. Після відбудови у 1989 р. інтер'єр храму набув зовсім іншого вигляду. З фрагменту фігури Божої Матері, який зберігся зі зруйнованого храму, зробили хрестильницю. Над хрестильницею вміщено мармурові плити зі списками жертв сталінських репресій, Голодомору і Другої світової війни.

Література

1. **Віньковеччина туристична** : путівник / Віньковець. ЦРБ ; уклад. М. Жук. – Віньківці, 2012. – 40 с.

Костел Святої Трійці – С. 19-20 : фото.

2. **Єсюнін С.** Храми римо-католицької церкви Віньковеччини за візитацією 1844 року // Віньковеччина в історії Поділля : матеріали наук. іст.-краєзн. конф. 9-10 жовт. 2015 р. – Віньківці, 2005. – С. 51-54.

Костел в Зінькові – С. 52.

Волочиський район

Церква Святого Архистратиґа Михайла, с.Бубнівкa

Церква була побудована у 1760-1776 роках. Головна конструкція церкви з прибудованим до бабинця* присінком – дерев'яна, мурованими є бічні рамена і дві прибудови до вівтаря.

Іконостас має три яруси і вважають, що оформлений у 1874 р.

На початку 30-х років церква була закрита, документацію спалено. У церковному приміщенні зберігалось зерно. У 1937 р. під час пожежі згоріла дзвіниця, церкву люди врятували.

Під час останнього ремонту церква змінила зовнішній вигляд завдяки сучасним будівельним матеріалам і конструкціям.

Література

Бубнівкa // Історія Волочиського району / уклад. : Л.Я. Гуляк, І.Р. Михальчишин. – Хмельницький, 2010. – С.189-197.

Церква Архистратиґа Михайла – С. 190.

Городоцький район

смт Сатанів

Синагога

Існує декілька версій дати забудови єврейської синагоги – однієї з найрідкісніших єврейських архітектурних культових споруд в усій Східній Європі: 1514 р. за одними джерелами, у 1522 р. – за іншими. Існує і небезпідставне припущення, що синагога була збудована пізніше, приблизно 1600 р., одночасно з будівництвом Свято-Троїцького монастиря. Дату над входом у синагогу «1754» дослідники вважають слід розглядати як рік закінчення реконструкції після руйнації у першій половині XVI ст.

Це типова архітектурна споруда у стилі ренесансу. Завдовжки головне приміщення мало 18 м., завширшки – 16 м. Товщина стін сягала двох метрів. Часті татарські і турецькі набіги вплинули на її подвійне призначення як культової, так і захисної споруди одночасно. Тому вона має вигляд невеликого замку. В стінах синагоги збереглися й дві мушкетні бійниці. На даху синагоги стояли гармати, підземелля під нею використовувалося як пороховий склад. Всередині стіни були прикрашені стилізованими написами – віршами з Тори, капітелі* колон – багатим різьбленням. В інтер'єрі збереглися фрагменти декору із білого тесаного каменю, залишки розпису золотом. До головної будівлі прилягають два приміщення: в одному розміщувалася школа, інше служило молитовним залом для жінок.

У 30-60-х роках XX ст. в синагозі облаштували зерносховище. З роками масивні стіни синагоги поступово стали розходитися, з'явилися тріщини. Під загрозою повного руйнування опинилося унікальне коробове склепіння.

2015 р. синагогу повністю реставрували, була також впорядкована вся прилегла територія.

Література

1. **Андрєєв А.** Відроджена святиня // Пульс. – 2015. – 27 серп. – С. 8. : фото.
2. **Кушнір М.** Сатанів : іст.-краєзн. довід. / М. Кушнір, І. Олійник. – Городок : ПП Мельник А.А., 2008. – 56 с.
Синагога – С. 10.
3. **Маркова С.** Сатанів : історія, міфи та легенди. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2010. – 96 с. : іл.
Синагога – С. 27-28.
4. **Маркова С.** Релігійні споруди Сатанова / С. Маркова, С. Михайлова // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. з проблем регіон. історії та пам'яткознавства. – Хмельницький, 2014. – Ч. 2. – С.172-179.
5. **Священний дім сатанівських свреїв** // Хмельниччина справжня : фотокнига / авт. ідеї С. Кабачинська, упоряд. Т. Колісниченко. – Хмельницький, 2007. – С. 67.
6. **Соха В.** Сатанів : іст. нарис. – Хмельницький : ред.-вид. відділ. обл. упр. по пресі, 1991. – 200 с. : іл.
Синагога – С. 32.
7. **Ставчанко Л.** Осяйна святиня Сатанова // Поділ. вісті. – 2015. – 23 квіт. – С. 2.

Свято-Троїцький монастир

Одразу за Сатановом в колишньому с. Сатанівська Слобідка (нині вилучено із реєстру сіл і входить до складу смт Сатанів) на вершині гори, серед обривистих скель розташована одна з найстаріших і найдивовижніших споруд краю – Свято-Троїцький монастир. Щодо дати заснування монастиря існує декілька версій: близько 980 р., середина XI ст. та 1600 р.

Відомо, що печери, з яких виріс монастир, заселив десь у першій третині IX ст. чернець з Афону, який ніби-то був учнем Святих Кирила і Мефодія. Згодом до нього приєдналися учні, які і звели стіни монастиря.

Підземну церкву та дві келії монахів можна побачити ще й сьогодні.

Розбудова монастиря почалася у XV ст. У 1460 р. біля печери було збудовано дерев'яний храм, у 1700 р. зверху над печерою споруджено кам'яний храм. Тоді він включав три церкви, головною з яких була церква на честь Святої Трійці, яка збереглася і досі. Тоді ж в монастирі встановили камінний годинник і стародавній подільський герб.

У 1707 р. монастир перейшов до базиліанців, 1795 р. стає православним чоловічим монастирем, а у 1898 (1899) р. – жіночим.

Із приходом більшовицької влади монастир було закрито, а монастирське джерело, вода якого вважалася цілющою – засипано.

У 1942 р. життя в монастирі відновилося, але через 20 р. його знову закрили. Лише 1989 р. монастир передали православній громаді.

Література

1. **Вонсович Г.Б.** Сакральні споруди Сатанова XVII-XVIII ст. як фактор вивчення духовної культури Поділля // Городоччина : минуле й сучасність у контексті історії Поділля : наук. зб. – Городок, 1994. – С. 41-44.

Сатанівський монастир – С. 42-43.

2. **Гаврищук А.П.** Сатанівський монастир // Там само. – С. 35-40.

3. **Жукова О.В.** До проблеми реалізації потенціалу історико-культурної спадщини містечок колишнього Проскурівського повіту (на прикладі пам'яток смт Сатанова) // Місто Хмельницький в контексті історії України : матеріали III наук.-красн. конф. – Хмельницький, 2011. – С. 477-482.

Троїцький монастир – С. 479.

4. **Историко-статистическое описание местечка Сатанова** Проскуровского уезда Подольской губернии и находящегося близ него Свято-Троицкого заштатного монастыря, составлено из сведений, доставленных священником М. Орловским // Михайло Якимович Орловський (1807-1887) : вибрані праці / упоряд. : А.М. Трембіцький, С.М. Єсюнін. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 91-97.

5. **Кушнір Л.** Сатанівський монастирський літопис // Поділ. вісті. – 2003. – 24 квіт.

6. **Літопис Сатанівського монастиря** // Соха В. Сатанів : іст. нарис. – Хмельницький, 1991. – С. 21-27.

7. **Маркова С.В.** Історія Свято-Троїцького монастиря у Сатанові // Духовні витоки Поділля : церква і церковні діячі в історії краю : матеріали VII всеукр. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 2017. – С. 229-233.

8. **Харченко І.** Сатанівський монастир // Є! – 2002. – 3 жовт. – С. 10.

Дунаєвецький район

Церква Йоана Богослова, с. Маків

Церква будувалася у період з 1839 до 1862 року коштом Адама Рациборовського. Освячена у 1862 р. на честь Йоана Богослова.

Церква є пам'яткою класицизму з притаманною храмам Поділля готичною ретроспективою. Храм являє собою ротонду*. Десять внутрішніх стовпів, які розміщені по колу і об'єднані арками, несуть циліндричний світовий барабан з куполом. Стрільчаті вікна в стилі неоготики обрамлені по колу профілем.

Церква-ротонда із тесаного каменю збереглася і діє до сьогодні.

Література

1. **Бондар С.О.** Пам'ятки архітектури і містобудування Дунаєвеччини / С.О. Бондар, С.М. Шпаковський // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. V. – С. 455-465.

Церква Йоана Богослова – С. 458.

2. **Мошак М.** Маківська здравниця : іст. нариси та подорожі турист. маршрутами Поділля / М.Мошак, Ю.Лисюк. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2008. – 104 с. : іл.

Церква – С. 11.

Костел Святого Йосипа Обручника Пресвятої Діви Марії, с. Підлісний Мукарів

Костел побудований у 1859-1872 рр. на місці дерев'яного, який існував з 1613 р. За часів турецької окупації був повністю зруйнований. У 1760 р. заново зведений новий дерев'яний костел, який проіснував ще 100 років.

1859 р. на кошти віруючих розпочато будівництво нового кам'яного костелу і в 1886 р. він був освячений єпископом Людовідським.

Підлісно-Мукарівський костел побудований в стилі пізньої неоготики, що був характерний для європейської архітектури XIX ст. Основним найхарактернішим для цього стилю матеріалом був тесаний камінь, що використовувався не лише для самої будівлі, але й для її декорації. Робота старих майстрів-подолян викликає захоплення нині.

У 30-х роках XX ст. костел був закритий і перетворений у клуб.

Впродовж 1942-1962 рр. в костелі проводилися богослужіння, а в 1962 р. його знову закрили.

1989 р. храм повернений громаді, 1992 р. відремонтований парафіянами і повторно освячений єпископом Яном Ольшанським.

Література

1. **Бондар С.О.** Пам'ятки архітектури і містобудування Дунаєвщини / С.О. Бондар, С.М. Шпаковський // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. V. – С. 455-465.

Костел – С. 459.

2. **Костел Святого Йосифа** // Путівник : Хмельницька область / редкол. : І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю. Боев та ін. – Київ, 2010. – С. 272-273.

3. **Захар'єв В.** Підлісний Мукарів – твердиня католицької віри // Хмельниччина справжня : фотокнига / авт. ідеї

С. Кабачинська, упоряд. Т. Колісниченко. – Хмельницький, 2007. – С. 48.

4. **Феодосьєв С.** Музика, що застигла в камені // Є! – 2002. – 3 жовт. – С. 10.

Ізяславський район

м. Ізяслав

Костел місіонерів Святого Йосифа

Костел Святого Йосифа з кляштором* є важливою складовою частиною великого ансамблю багатой магнатської резиденції другої половини XVIII ст. – розгорнутої в межах міста – палацового комплексу князів Сангушко.

Комплекс монастирських будівель заснував князь Павло Карл Сангушко. Спроектував і побудував його придворний архітектор Паоло Антоніо Фонтана, знаменитий своїми роботами в Італії, Польщі та Західній Україні.

За характером композиції, планувальними особливостями, пластикою фасадів костел Святого Йосифа є яскравим взірцем архітектури пізнього бароко.

У костелі було встановлено сім віттарів. У 1755 р. в головному віттарі встановлено посріблений цимборій*, спорудили кам'яну загорожу, на майданчику встановили скульптуру Святої Діви Марії.

Від 8 листопада 1794 р. костел отримав статус парафіяльного.

У 1934 р. будівлю костелу перетворили на склад для військових потреб.

На початку 1990 років костел був частково відреставрований і переданий в користування католицькій общині міста. 1 вересня 1996 року був освячений Яном Ольшанським.

Архітектурний комплекс монастиря Святого Йосифа, незважаючи на суттєві втрати та зміни, що відбулися за час його існування, є одним з найбільш відомих ансамблів епохи бароко на території історичної Волині.

Література

1. **Балій Г.** З історії оборонної та культової архітектури Ізяслава // Зоря Надгориння. – 2009. – 16 лип. – С. 7.
2. **Міньков І.І.** Ізяслав – місто старовинне : іст.-краєзн. докум. нарис. – 2-е вид., доп. – Шепетівка : міжрайон. друкарня, 2000. – 92 с.
Костел Святого Йосифа – С. 27.
3. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 207.
4. **Рижук О.** Римо-католицька церква // Зоря Надгориння. – 2002. – 15 трав.

Кафедральний костел Святого Йоана Хрестителя

Найстаріша культова споруда Ізяслава – католицький костел святого Йоана Хрестителя, або так званий Фарний костел побудований у 1599 р. архітектором Яном Мадленом на замовлення князя Януша Заславського.

В 1648 р. був зруйнований, а його архів спалений. У 1756 р. костел перебудував архітектор П.А. Фонтана.

Костел побудований із каміння і цегли і являє собою шестистовпну базиліку* з баштою на заході і граненою апсидою* на сході.

Під вівтарною частиною знаходиться крипта*. Напевне вона слугувала як склеп князів Заславських.

Архітектура пам'ятника являє собою приклад вдалого поєднання елементів готики з рисами ренесансу.

До 50-х років ХХ ст. в костелі розміщувався краєзнавчий музей. Після закриття музею історичні цінності були вивезені в Москву і Санкт-Петербург.

Література

1. **Балій Г.** З історії оборонної та культової архітектури Ізяслава // Зоря Надгориння. – 2018. – 8 берез. – С. 4.

2. **Костел Іоанна Хрестителя** // Путівник : Хмельниц. обл. / редкол. : І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю. Боев та ін. – Київ, 2010. – С. 200-201.

3. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 205.

4. **Перлина Волині на Горині** // Зоря Надгориння. – 1994. – 12 січ.

5. **Рижук О.** Римо-католицька церква // Зоря Надгориння. – 2002. – 15 трав.

Монастир бернардинів

Костел та монастир ордену отців бернардинів – пам'ятка сакрального будівництва епохи бароко, колишній римо-католицький монастирський комплекс.

Монастирський комплекс споруджувався у 1600-1610 рр. князем Янушем Заславським для ченців католицького ордену при закладеному раніше костелі Святого Архангела Михаїла.

Келії монастиря побудовані у 1606-1610 рр. архітектором Я. Мадленом, перебудовані у 1727 р. Келії перекриті склепінням. Третій ярус мав оборонне значення і був оснащений бійницями.

У 1648 р. армія Богдана Хмельницького зруйнувала монастир. Лише в 1757 р. за часів правління князя Павла Сангушка архітектор П.А. Фонтана заново відбудував комплекс у стилі бароко.

Пам'ятка стилістично і функціонально пов'язана з монастирськими корпусами.

При монастирі бернардинів існувала велика бібліотека, яка нараховувала близько 5000 книг.

Нині використовується як в'язниця.

Література

1. **Балій Г.** З історії оборонної та культової архітектури Ізяслава // Зоря Надгориння. – 2009. – 9 лип. – С. 7.

2. **Ізяслав у фотографіях Володимира Кучми** : фотоальбом. – Ізяслав : ПП Кучма В.І., [2008]. – 48 с. : фото кольор.
Бернардинський монастир – С. 21.
3. **Захар'єв В.А.** Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області / В.А. Захар'єв, І.О. Старенький, С.М. Шпаковський. – Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2017. – 216 с. : кольор. вкл.
Бернардинський комплекс – С. 154-155.
4. **Єсунін С.** Бернардинський монастир : ченці, скарби та в'язні // Є Поділля. – 2005. – 24 листоп. – С. 5 ; Зоря Надгориння. – 2006. – 19 січ.
5. **Козак І.** На бал до Острозьких та Сангушків // Голос України. – 2010. – 30 листоп.
6. **Міньков І.І.** Ізяслав – місто старовинне : іст.-краєзн. докум. нарис. – 2-е вид., доп. – Шепетівка : міжрайон. друкарня, 2000. – 92 с.
Монастир – С.18-19.
7. **Монастир бернардинців** // Путівник : Хмельниц. обл. / редкол. : І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю.Боев та ін. – Київ, 2010. – С.199-200.
8. **Рижук О.** Римо-католицька церква // Зоря Надгориння. – 2002. – 15 трав.

* * *

Михайлівська церква та дзвіниця, с. Велика Радогош

Михайлівська церква не має точної дати зведення, проте аналіз композиційних пропорцій та конструктивних особливостей споруди дає підстави вважати часом її будівництва початок XVIII ст.

Первісна композиція споруди залишилася практично незмінною, за винятком незначного ремонту у першій половині XIX ст., під час якого стіни трьох зрубів були зміцнені «лисицями», а на захід від бабинця* з'явився невеликий вхідний притвор.

Церква тридільна, трибанна. Майже квадратові в плані зруби з виділеним середнім завершуються низько посадженими

масивними банями, завдяки чому загальна композиція храму є горизонтальною.

Збереглися різьблені хори й іконостас XVIII ст. з дуже цікавими різьбленими царськими вратами.

Дзвіниця, розташована на південний схід від церкви, зведена одночасно з церквою і є класичним зразком волинської дерев'яної дзвіниці з рубленим четвериком 1-го ярусу та відкритою (пізніше пошальованою) аркадою* 2-го ярусу.

Церква з дзвіницею – унікальна пам'ятка дерев'яної архітектури, в якій поєднано риси Подільської і Волинської народних архітектурних шкіл.

Література

1. **Михайлівська церква та дзвіниця** // Вечерський В. Українська дерев'яна архітектура. – Київ, [б. р.]. – С. 52.

2. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 207.

3. **Стадніченко О.** Духовний наставник сільської громади // Зоря Надгориння. – 2013. – 30 трав. – С. 3. – (Сторінки історії рідного краю).

4. **Федотов В.** Дерев'яні храми Південно-Східної Волині // Партнер. – 2007. – 29 листоп.

Покровська церква з дзвіницею, с. Мала Радогощ

Церква Покрови Пресвятої Богородиці побудована у 1800 р. коштами місцевого селянина Мануїла Мельника.

Прибудована до бабинця* двоярусна дзвіниця спирається не на стіни, а на стовпи, що робить сприйняття простору її першого ярусу і бабинця єдиним.

На куполі церкви знаходився хрест, що за манерою виконання відноситься до типу козацьких хрестів.

Просторово-композиційне рішення пам'ятки побудоване на підчеркнуто домінуючому значенні вертикалей, що

характерно для низки хрестових дерев'яних храмів північної частини Поділля.

Література

1. **Історія міст і сіл Хмельниччини** (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / упоряд. О.О. Тимошук. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.

Церква – С. 154.

2. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 208.

Кам'янець-Подільський район

Скельний монастир, с. Бакота

Руїни скельного монастиря збереглися на крутих скелях Білої гори над утвореним у 1981 р. Дністровським водосховищем.

За припущеннями вчених-істориків монастир виник на місці язичницького капища ще у XI-XII ст.

У 1884 р. ігумен Григорій заснував тут церкву Святого Михайла.

У 1883-1892 рр. професор В. Антонович провів археологічне дослідження монастиря, описав 17 ніш у стінах печер та 19 гробниць у скельній підлозі.

Найбільша печера протяжністю 10 м і висотою близько 2,5 м з фресковим стінописом XII ст. служила за церкву. Тут виявлені давньоруські написи.

Значна частина печерних келій внаслідок зсуву обвалилася у Дністер.

Чернеча обитель двічі була зруйнована – під час татарської навали у XIII ст. і під час польсько-литовської війни за Поділля (1431-1434 рр.). Монастир функціонував близько 300 років і лише у 1893 р., після завершення розкопок, на місці церкви був споруджений новий дерев'яний храм, який був

освячений в ім'я Спаса Всемилолюбивішого. Цей храм проіснував до 60-х років ХХ ст. і був знову зруйнований.

Нині тут на висоті 80 м над урізом Дністровського водосховища у білокам'яній скельній стінці-урищі Білої гори збереглося лише дві упорядковані келії та печерна церква.

Протягом останніх років на свято Маковея тут проходять святкові богослужіння.

Неподалік від монастиря б'ють три цілющі джерела.

Література

1. **Труды Подольскаго Епархиальнаго Историко-Статистического Комитета.** Вып. 5 / под ред. Н.И. Яворовскаго. – Каменец-Подольск, 1890-1891. – 443 с.

Бакотський скельний монастир – С. 217-227.

2. **Труды Подольскаго Епархиальнаго Историко-Статистического Комитета.** Вып. 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под. ред. Е. Сецинскаго. – Каменец-Подольск, 1901. – 1239 с.

Бакотський монастир – С. 922-926.

3. **Бакотський Михайлівський скельно-печерний чоловічий монастир** : (до 655-річчя з часу заснування) // Блажевич Ю.І. Нариси історії православ'я Поділля Хмельниччини. – Хмельницький, 2017. – С. 275-276.

4. **Бакотський Михайлівський печерний монастир** // Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. – Київ, 2017. – С. 318-321.

5. **Будзей О.** У Бакоті 120 років тому : [уривки із статті П. Вікула, історика церкви «Бакота и освящение пещерной церкви в бывшем здесь скальном монастыре»] // Подолянин. – 2013. – 9 серп. – С. 8 : фото.

6. **Задорожнюк А.** Бакотський скельний монастир // Подолянин. – 1998. – 31 лип. – С. 7.

7. **Маярчак С.** Бакотський скельний монастир // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. – Хмельницький : [б. в.], 2016. – С. 79-83.

8. **Памятники старины в Подоліи** : материалы для составления археол. карты Подол. губернии / собрал и издал В.К. Гульдман – Каменец-Подольский : Тип. Подол. губернского правления, 1901. – 401 с.

Бакотський монастир – С. 53-54.

9. **Скельно-печерний монастир** // Горбняк Т.В. Давня Бакота. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 35-51.

10. **Скельно-печерний монастир** // Винокур І.С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горішній. – Кам'янець-Подільський, 1994. – С. 197-211.

11. **Харченко І.** Бакотський скельний монастир // Є! – 2002. – 8-14 лип. – С. 9.

12. **Чорна В.М.** Бакотський скельний монастир в системі печерних монастирів на Поділлі // Археологічні дослідження в Україні : здобутки і проблеми : зб. матеріалів VI Всеукр. студент. археол. конф. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С. 148-156.

Вірменський костел, с. Жванець

Костел Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії побудований на кошти католиків вірменського обряду у 1782-1786 рр. Це не перший костел. Його дерев'яний попередник згорів в часи Барської конфедерації у 1769 р.

Відбудований кам'яний костел був освячений у 1791 р.

Мурована будівля оточена масивним високим кам'яним муром. Храм мав риси оборонної архітектури і майже позбавлений архітектурних прикрас.

Костел однонавий із двома ексedрами* по бічних фасадах із сегментно замкнутою апсидою*.

У 1935-1992 рр. в костелі знаходилась майстерня сільгосптехніки. Від 1992 р. будівля належить римо-католицькій парафії.

Пам'ятка – самобутній твір пізнього бароко.

Література

1. **Історія міст і сіл Хмельниччини** (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / упоряд. О. Тимошук. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.

Жванець, костел – С. 176.

2. **Костел вірменський** // Кам'янецьчина : історія, розвиток, перспективи : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 102.

3. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 209.

Костел Святої Діви Марії, с. Китайгород

Сучасний мурований храм побудований у 1772-1776 рр. на кошти Домініка Краковського.

У 30-х роках минулого століття був закритий, запрацював під час Другої світової війни.

У 1975 р. костел був реставрований. Від 1994 р. храм належить католицькій общині.

Пам'ятка поєднує в своїй архітектурі елементи пізнього ренесансу і бароко.

В інтер'єрі частково збережені дерев'яні декоративні елементи, фрагменти живопису.

Література

1. **Кам'янецьчина : історія, розвиток, перспективи** : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2008. – 192 с.

Костел Діви Марії – С. 103.

2. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 211.

Костел Святого Йосифа (руїни), с. Чернокозинці

В 1608 р. за єпископа Павла Волицького неподалік замку було зведено костел Святого Йосифа-Обручника та папи Римського Мартина (Ю. Ролле подає його під назвою Святого Станіслава). Його наступник, кам'янецький єпископ Ян Прухницький, добудував до храму каплицю Благовіщення. Пізніше костел став парафіяльним, а після звільнення Поділля від турків костел було повторно освячено. Після польського повстання 1863 р. костел перетворили в православну церкву.

Костел офіційно закрили 17 лютого 1894 р., будівля і землі були передані православній церкві.

До сьогодні збереглися лише фундаменти та фрагменти стіни головного фасаду, який чітко вказує на те, що храм побудований у бароковому стилі.

Література

1. **Старенький І.** Забута збручанська перлина // Ключ. – 2014. – 21 лют. – С. 18.

2. **Стояновський С.І.** Чернокозинці. Кризь горнило воєн і пожеж : іст.-публіцист. нарис / С.І. Стояновський, І.О. Гончарук. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький, 2011. – 124 с.

Костел – С. 12-13.

3. **Труды Подольскаго Епархиальнаго Историко-Статистическаго Комитета.** Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинскаго. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – 1239 с.

Чернокозинці, костел – С. 472.

смт Летичів

Комплекс замку і домініканського монастиря

До комплексу замку і домініканського монастиря входять: костел Успіння Діви Марії, келії, мури з круглою баштою.

Костел Успіння Діви Марії і келії

Побудова монастиря була пов'язана з заснуванням у Летичеві домініканського кляштору* фундації кам'янецького старости Я. Потоцького.

Домінантою монастиря є костел Успіння Діви Марії, який отримав назву на честь ікони Пресвятої Діви Марії, привезеної з Ватикану і подаровану домініканцям Климентом VIII.

На думку деяких дослідників, на початку XVII ст. мало місце не зведення нового храму, а перебудова існуючого, оскільки у джерелах є відомості, що парафіяльний костел Успіння Пресвятої Богородиці існував у 1546.

Де кілька разів костел зазнавав руйнацій і пожарів, проте за кошти парафіян відновлювався.

В його архітектурі поєднуються риси готики й бароко. З півночі до костелу прилягає двоповерховий корпус келій, що утворює прямокутний у плані єдиний внутрішній простір за типом монастирського клуатру*, характерного для західноєвропейського середньовіччя.

1832 р. цар Микола I ліквідував домініканський монастир, однак костел продовжував діяти як аврафіяльний. У радянські часи будівлі використовувалися як склад, а в роки нацистської окупації як концтабір.

На теперішній час здійснено реставрацію костелу і келій та оборонних укріплень кляштору*.

Костел відомий своєю чудотворною іконою Божої Матері (тепер ікона зберігається в польському місті Любліні), а в костелі знаходиться копія, освячена Папою Бенедиктом XVI.

Література

1. **Вортман Д.Я.** Летичівський домініканський монастир Успіння Пресвятої Діви Марії // Енциклопедія історії України / редкол. : В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк [та ін.]. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 130.
2. **Історія міст і сіл Хмельниччини** (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / упоряд. О. Тимошук. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.
Костел Успіння Богородиці – С. 292-293.
3. **Костел Успіння Пресвятої Діви Марії** // Івченко А.С. Найвидатніші храми України. – Харків, 2010. – С. 68-69 : фото.
4. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (ил. справочный каталог) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 218.
5. **Пламєницька О.А.** Домініканський оборонний кляштор Успіння Пресвятої Діви Марії // Пам'ятки архітектури та містобудування України : довід. Держреєстру нац. культ. надбання / за ред. А.П. Мардера та В.В. Вечерського. – Київ, 2000. – С. 265-266 ; мал.-ілюстрат. блок. – С. 263-264.
6. **Сіроклін Ю.** Відроджується храм – відроджується душа народу // Летичів. газ. – 1999. – 29 трав.

Михайлівська церква

Коли і ким побудована церква достеменно невідомо, можна припустити, що у XVII ст. Із церковних документів відомо, що храм перебудований у 1836 р. Церква мала три дерев'яні куполи. В 1836 р. замість них був збудований один камінний.

В 30-і роки XX ст. храм був закритий. Доля церковного майна невідома. З тих часів храм довгий час знаходився в спустошеному вигляді, а його приміщенням користувалися різні організації.

Сьогодні Святий Михайлівський храм відбудовано та відреставровано, систематично здійснюються богослужіння.

Література

1. **Магдін В.** Православні храми Летичівщини : (короткий довід). – Голосків : [б. в.], 1996. – 40 с.

Свято-Михайлівський храм – С. 36-37.

2. **Труды Подольскаго Епархиальнаго Историко-Статистическаго Комитета.** Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е Сецинскаго. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – 1239 с.

Свято-Михайлівська церква – С. 498.

сmt Меджибіж

Церква (костел) [Миколая Чудотворця]

Католицький костел на замковому подвір'ї був побудований у 1586 р. Рафаїлом Сенявським.

Святиня неодноразово перебудовувалася з врахуванням архітектурних уподобань різних епох та конфесій. Тому храм має сліди готичного, барокового та псевдоготичного стилів.

В середині XIX ст. капличка була перебудована у візантійському стилі в православний храм і освячена на честь Святого Миколая Чудотворця.

З 1895 по 1914 рік пам'ятка була перетворена у полкову церкву 36-го драгунського Охтирського полку.

Замкова церква належить до комплексу фортечних споруд як невід'ємна частина усього архітектурного ансамблю замку-фортеці.

У 1919 році церкву закрили. У 70-х роках XX ст. та на початку XXI ст. були здійснені реставраційні роботи і в травні 2007 р. відбувся перший вхід та освячення замкової церкви.

Література

1. **Леськів І.** Архітектурні пам'ятки Меджибожа у XVI-XVIII ст. // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. з проблем регіон. історії та пам'яткознавства. – Хмельницький, 2013. – № 1. – Ч.2. – С.176-180.

2. **Логвин Г.Н.** Замок в Меджибожі : (пам'ятник архітектури XVI ст.) / передмова і упоряд. : Г.К. Медведчук, О.Г. Погорілець, А.М. Трембіцький. – 2-е вид. – Хмельницький, 2009. – 20 с.

3. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 220.

4. **Труды Подольского Епархиального Историко-Статистического Комитета.** Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е Сецинского. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – 1239 с.

Церква (костел) – С. 546.

5. **Череповська Г.** Замкова церква Святого Миколая Чудотворця // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. з проблем регіон. історії та пам'яткознавства. – Хмельницький, 2014. – № 2. – С. 225-231.

6. **Цитович Г.** Историко-статистическое описание православной военной церкви при гусарском Ахтырском полку в Меджибоже // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. з проблем регіон. історії та пам'яткознавства. – Хмельницький, 2013. – № 2. – Ч. 1. – С.294-295.

7. **Шпаковський С.** Сакральні храми Новоушиччини та містечка Меджибіж – об'єкти культурної спадщини // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. з проблем регіон. історії та пам'яткознавства. – Хмельницький, 2014. – № 2. – С. 239-248.

Костел Святої Трійці

Свято-Троїцький костел побудований Ієронімом Сенявським в 1632 р. (за іншими даними – у 1600 р.).

Храм збудовано у готичному стилі, хрестоподібної форми, покрито гонтом. Меджибізька святиня входила в ансамбль захисних споруд містечка.

У Свято-Троїцькому костелі було встановлено десять вітарів. Головний з них оздоблював італійський художник

Марчелло Бачареллі. Також на стінах було зображено родини Сенявських та Чорторійських.

У 1812 р. біля парадного входу до костелу було споруджено кам'яну дзвіницю на кошти Адама Чорторійського.

Костел мав глибокі підвали для зберігання їжі та переховування служителів в період військових баталій.

У 1929 р. святиню зачинили, а в 60-х роках минулого століття було зруйновано. Також була зруйнована і дзвіниця.

Література

1. **Труды Подольскаго Епархиальнаго Историко-Статистическаго Комитета.** Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е Сецинскаго. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – 1239 с.

Костел Святої Трійці – С. 546.

2. **Могитич Р.** Замок у Меджибожі // Архітектур. вісн. – 2005. – № 2-3. – С.75-79.

Є відомості про костел і фото залишків святині.

3. **Палаш Р.** Руїни Меджибізької святині // Газ. Поділля. – 2012. – 6 груд. – С. 13.

4. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР :** (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 222.

Три каплиці: нижня квадратова каплиця-колона; верхня каплиця-колона, ротонда-каплиця

Напроти костелу, збереглася турецька меморіальна колона-каплиця з XVII ст. Ще одна стоїть у верхній частині Старого міста. Обидві колони походять з часів, коли у Меджибожі в 1672-1699 рр. стояв турецький гарнізон. Це квадратові у плані стовби-обеліски, які звужуються у верхній частині. Завершення колон трискатне.

Обеліск у верхній частині Старого міста більш складної конфігурації: на високому постаменті встановлений ствол колони, багатоярусний, круглий в плані, підкреслений поясами.

Обидві колони мають ніші, спочатку стояли над могилами турецьких воєначальників, а пізніше, коли османи пішли з Поділля, слугували міщанам як каплиці.

Надзвичайно цікавою пам'яткою є третя оборонна каплиця-ротонда*. Вона входила в систему укріплень міста XVI-XVII ст. і виконувала оборонні функції. Головний об'єм пам'ятки є круглим у плані, товсті стіни нагадують про оборонність споруди. Круглі вікна поставлені високо і більше схожі на амбразури. Лише прямокутний об'єм притвора, декорований із західного боку пілястрами* та трикутним фронтоном*, дещо пом'якшує суворий образ ротонди*.

Література

1. Логвин Г.Н. Замок в Меджибожі : (пам'ятник архітектури XVI ст.) – Київ : Держвид. л-ри з буд-ва і архітектури, 1959. – 10 с. : іл.

2. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 221-222.

3. Шпаковський С. Пам'ятки культурної спадщини в історично сформованій території м. Меджибіж // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. з проблем регіон. історії та пам'яткознавства. – Хмельницький, 2013. – № 2. – Ч. 1. – С. 304-324.

* * *

Михайлівська церква і дзвіниця, с. Западинці

Теперішній дерев'яний трикупольний храм побудований на кошти прихожан у 1733 році і освячений на честь Святого Архістратиґа Михаїла.

Дзвіниця, що стояла осторонь, була з'єднана з храмом у 1854 р. Вона двоярусна, квадратована в плані, увінчана високим шатром з маківкою.

Тоді ж під церкву і дзвіницю підвели муровані підмурки й зробили прибудови, внаслідок чого церква перетворилася на хрещату в плані п'ятидільну, з'єднану переходом із дзвіницею. Вівтар храму гранчастий.

В 1935 році місцевою владою церква була закрита, а саме приміщення храму використовувалось як склад для зберігання колгоспного зерна.

В 1941 році віруючі села Западинці відремонтували і заново освятили храм. В ньому з того часу постійно відбуваються богослужіння.

В середині 80-х років був зроблений черговий ремонт храму з новим покриттям куполів.

В інтер'єрі храму зберігся настінний живопис XVIII-XX ст., а також іконостас XVIII ст.

Література

1. **Історія міст і сіл Хмельниччини** (за працями Юхима Сіцинського і Миколи Теодоровича) / упоряд. О. Тимошук. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.

Михайлівська церква – С. 230.

2. **Магдін В.** Православні храми Летичівщини : (короткий довід.). – Голосків : [б. в.], 1996. – 40 с.

Михайлівська церква – С. 15-16.

3. **Михайлівська церква та дзвіниця** // Вечерський В. Українська дерев'яна архітектура : фотоальбом. – [б. р.]. – С. 53.

4. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 218-219.

Новоушицький район

Костел Святого Яна Непомука, с. Заміхів

Перший (дерев'яний) костел у Заміхові спорудили 1749 року коштом родини Гуменицьких. У 1808-1820 роках цей храм замінила сучасна мурована святиня, збудована на кошти

о. Францішка Вавського. У 1844-1850 рр. він був увінчаний кам'яною скульптурою.

Костел кам'яно-цегляний, прямокутний в плані, базилікальний*, тринавний. З північного боку приміщення цікаві дерев'яні гвинтові сходи, що ведуть на хори. Під підлогою східної нави* – склеп. Головний фасад прикрашений спареними іонічними півколонами, що фланкують вхід та завершується трикутним фронтоном* і атикою* з ліпниною. Бічні фасади пам'ятки розчленовані лопатками. Стіни усередині поштукатурені, прикрашені пілястрами* тосканського ордеру і карнизами. Підлога з кам'яних шліфованих плит, у вівтарній частині – цегляне покриття. Дах двосхилий, крівля – залізна.

За радянської влади 1932 року храм закрили, а відновив він свою діяльність у 1989 році.

Література

1. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 223.

2. **Труды Подольскаго Епархиальнаго Историко-Статистическаго Комитета**. Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинскаго. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – Т. 9. – 1239 с.

Костел Святого Яна Непомука – С. 913.

Полонський район

Костел Святої Ганни, м. Полонне

Будівництво костелу було розпочато у 1583 році, в той час, коли князь Януш Острозький став краківським каштеляном та завершено у 1607 р. Вважається, що спорудження костелу стало можливим завдяки матері Януша Острозького – Зофії Тарновській. Син ставився до неї з великою повагою та дуже любив її, ставився з вдячністю за отримане римо-католицьке виховання. Януш Острозький перейшов у католицизм

в 1579 році і він був першим з роду Острозьких, хто пішов на такий крок. Януш Острозький запропонував назвати костел на честь матері Діви Марії Святої Ганни.

Побудований у стилі бароко. Внутрішнє оздоблення храму виконано олійними фарбами, вівтар позолочений, будівля прикрашена фресками, карнизами, вітражами.

На початку і в середині XVII ст. костел зазнав значних руйнувань від татар і під час визвольної боротьби.

Дружина Станіслава Любомирського і їхній син Костянтин відремонтували костел, який зберігся до наших днів. У 1933 році костел закрили. Віруючим вдалося зберегти його від підриву у 1937 р. Під час Другої світової війни у 1942 році костел був повернений віруючим і чеський священник, ім'я якого невідоме, поставив хрест посередині подвір'я і відновив богослужіння. Влада у 1946-47 році передала костел православної парафії, але вірні, хоч в бічній нефі* цього храму, далі молились. У 1947 році костел був повернутий католицькій парафії.

Від 1985 р. костелом опікуються отці францисканці.

Література

Санчківський Ю.Й. Полонський костель Святої Анни // Полонне : історія і сучасність. – Полонне, 2006. – С.156-158.

Славутський район

Воскресенська церква, с. Старий Крибин

Побудована дерев'яна церква у 1763 році на кошти князя Станіслава Яблоновського.

Дерев'яна, з такою ж дзвіницею, без жодного гвіздка, тризрубна, триглава з галереєю по всьому периметру. Квадратний у плані неф* ширший бокових зрубів, апсида* майже квадратна, бабінець* сильно витягнутий. Така форма церкви у ті часи звалася «кораб». І дійсно вона нагадує

корабель. Навколо головного корпусу вміло добудовано ще й опасання – криту галерею, котра була місцем народних зборів.

Зведений храм у стилі українського бароко кривинськими майстрами-теглярами і нині вважається безцінним зразком волинської школи народної архітектури.

Література

1. **Воскресенська церква** // Вечерський В. Українська дерев'яна архітектура : [фотоальбом]. – Київ, [б. р.]. – С. 54 : фото.

2. **Єсюнін С.** «Церква – корабель» // Сімейна газ. – 2017. – 28 верес. – С. 9.

3. **Лукашук В.С.** Культурна спадщина Славутського району : історія і сьогодення // Славутчина та Правобережна Україна в історії України : зб. статей. – Хмельницький, 2014. – С. 47-53.

4. **Олександрович В.** Найдивніший храм Славутчини // Пульс. – 2013. – 4 жовт. – С. 4.

5. **Свято-Воскресенська церква** // Путівник : Хмельниц. обл. / редкол. : І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю. Боев та ін. – Київ, 2010. – С. 203 : фото.

Старокостянтинівський район

м. Старокостянтинів

Комплекс споруд домініканського костелу з баштою

До комплексу споруд домініканського костелу з баштою входять: костел домініканців (руїни), оборонна башта.

Костел домініканців (руїни)

Домініканський костел був заснований Янушем Острозьким у 1612 р. і входив в комплекс будівель монастиря домініканців. Він складався з прямокутної нави*, до якої зі сходу прилягала шестигранна апсида*, а з півдня, майже квадратна в плані, висока мурована башта. Товщина масивних

стіні башти в першому ярусі сягала 2,8 м. Поярусно вони були розрізані вікнами різної форми та розмірів: на першому, третьому та п'ятому ярусах – прямокутними, на другому й шостому – зі стрільчастими готичними перемичками. Про вигляд цієї унікальної, нині напівзруйнованої, споруди знаємо лише з джерел, які, на жаль, теж про костел говорять небагато, а саме: «Костел мурований, гонтами дубовими фарбованими побитий, на верху альтана білою бляхою оббита, над нею баня* мідна з пуклями золотистими. Біля костелу велика вежа: мурована, побілена...».

Щодо інтер'єру святині: стрільчасті склепіння спиралися на карнизи, а під карнизами, в вітварі, були ангели, які ніби своїми руками підтримували склепіння. В чотирьох кутках святині знаходились чотири фігури апокаліптичних звірів. Ці ліпні фігури, під час перебудови костелу на церкву, були збиті та знищені.

У 1832-х рр., після скасування ордену домініканців, будинки монастиря та костел були передані православної церкві. З 1844 р. служби в храмі не проводились і через десять років будівлі опинилися в стані руїни.

На сьогодні, з північної частини костела збереглися аркасоліі*, зі сходу – невеликі круглі, схожі на амбразури вікна, стіни по фасадах мають два ряди бійниць.

Прибудований безпосередньо до башти, костел був включений в систему її оборони.

Література

1. **Комплекс споруд Домініканського** костелу з оборонною баштою // Путівник : Хмельниць. обл. / редкол. : І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю. Боев та ін. – Київ, 2010. – С. 167.

2. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 228.

3. **Путова Г.В.** Перебудова старокостянтинівського Домініканського костелу на православний собор у 70-х роках ХІХ ст. : дзеркало епохи // Кобудь. Костянтинів. Старокостян-

тинів : історія, археологія, культура, архітектура : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 800-літтю міста. – Старокостянтинів, 2006. – С. 47.

4. **Філімонова М.** Історія домініканського ордену в Старокостянтиніві // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : наук. вісн. з проблем регіон. історії та пам'яткознавства / М. Філімонова, М. Перепелиця. – Хмельницький, 2016. – № 1. – С. 297-304.

Костел Святого Йоана Хрестителя

Перший камінь для будівництва костелу був закладений 9 лютого 1754 р., а закінчилося будівництво у 1778 р. Костел побудований за кошти Януша Сангушка.

Будівничим костелу було призначено італійського архітектора Паоло Антоніо Фонтана. Побудований з каміння і цегли являє собою пізній варіант тринефної базилики* з виділеними в плані та по висоті центральною навою* та апсидою*.

В інтер'єрі центральна нава* з'єднується з боковими через арки, що опираються на пілони*. Поміж кожної пари пілонів вбудовані балкони, які виходять на центральний неф*. Пам'ятка є характерним прикладом пізньої барокової архітектури.

З самого початку костел входив в ансамбль монастиря, прибудови якого охоплюють пам'ятку з трьох сторін (крім західної), утворюючи на півдні внутрішній прямокутний в плані клуатр*.

В 1935 р. костел закривають. В роки Другої світової війни він був діючим. Повторне закриття храму відбулося у 1947 р., майно і орган вивезено, а будівля передається під Будинок культури.

Відновив свою діяльність костел у 1989 р.

Література

1. **Доманська А.** Духовний заповіт Старокостянтиніві // Архітектур. вісн. – 2005. – № 2-3. – С. 80-82.

2. Лукашук В.С. Костел Іоанна Хрестителя : минуле і сьогодення // Кобудь. Костянтинів. Старокостянтинів : історія, археологія, архітектура : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Старокостянтинів, 2006. – С. 289-292.

3. Сусугурова С.І. Церковна архітектура Старокостянтинова // Там же. – С. 292-303.

4. Костел Святого Іоанна Хрестителя // Путівник : Хмельниць. обл. / редкол.: І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю. Боев та ін. – Київ, 2010. – С. 169.

* * *

Церква Святої Параскеви П'ятниці, с. Самчики

Пам'ятка є невід'ємною частиною комплексу Державного історико-культурного заповідника «Самчики». Достовірних документальних доказів про дату заснування церкви не віднайдено. Однак відомо, що у 1754 р. власник села Казимир-Франциск Хоецький розпочав закладати мури монастиря-резиденції ордену маріанів і костелу на місці згорілої дерев'яної церкви.

Монастир-резиденція ордену маріанів проіснував до 1789 р. Потім костел перетворили на греко-католицький храм, а у 1837 році освятили його вже як православну церкву Параскеви П'ятниці.

Церква кам'яна, зального типу є зразком волинської сакральної будівлі. Декор досить лаконічний: потинькована поверхня прикрашена лише легким фігурним завершенням — високим фронтоном. Двосхилий дах з високою стрілою підйому утворює фігурний фронтон*, аналогічний фронтону притвору. Фасад притвору обрисами повторює головний фронтон. Церква є зразком народної архітектури північного Поділля.

Головною прикрасою церковного інтер'єру є іконостас, виконаний місцевими різб'ярами в стилі бароко і рококо.

Споруда збереглася до наших днів. В її інтер'єрі залишилися старовинні розписи і різьба по дереву. Поруч із храмом знаходиться мурована дзвіниця, яка спочатку була склепом-усипальною родини Хоецьких.

Література

1. **Пажимський О.** Церква святої Великомучениці Параскеви П'ятниці в Самчиках – пам'ятка національної історико-культурної спадщини // Старокостянтинів і край в просторі часу : матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. – Хмельницький ; Старокостянтинів ; Самчики, 1997. – С.193-199.

2. **Пажимський О.** Церква в ім'я святої Великомучениці Параскеви П'ятниці // Самчики : (палацо-парковий ансамбль XVIII-XIX ст.) / текст : О. Пажимський, Б. Пажимський, світлини : О. Пажимський, Б. Угрумов. – Самчики, 2012. – С.77-81.

3. **Церква Параскеви П'ятниці** // Путівник : Хмельниц. обл. / редкол. : І. Курус (голова), Л. Баженов, Ю. Боев та ін. – Київ, 2010. – С. 287 : фото.

Спасо-Преображенська церква, **с. Старий Остропіль**

Преображенську церкву в Острополі було збудовано в 1840 році на місці старовинного дерев'яного храму. Церква мурована, являє собою ротонду* з прямокутним в плані притвором, перекриту складною системою склепінь, що спираються на чотири пілони* і стіни.

У декоративному оформленні фасадів та інтер'єрів храму застосовані елементи класицизму: фасадні напівколони, чотириколонний портик тосканського ордеру з трикутним фронтоном, що підкреслює головний західний вхід, пояс антаблементу* з сильно виступаючим карнизом, що оперізує всю будівлю. Дах церкви — сферичної форми, завершений декоративною главкою. Архітектурне рішення інтер'єру насичене завдяки поєднанню пілонів*, грані яких декоровані спареними пілястрами* й різними за формами склепіннями.

Пам'ятка є одним з небагатьох прикладів ротонд періоду класицизму. Нині це діючий храм.

Література

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 231.

Чемеровецький район

Церква Святого Димитрія, с. Залуччя

Церква побудована у 1738 р. Будівля дерев'яна на мурованому фундаменті тризрубна, однобанна. Всі три зруби прямокутні в плані та орієнтовані з заходу на схід.

Центральний зруб найширший, переходить за допомогою клинів-парусів у підкупольний простір зімкнутого граневого склепіння і восьмигранного барабана купола, завершеного ліхтариком з маківкою.

Всередині церкви зруби поєднані арками. Над входом у бабінець* – хори.

Пам'ятка відноситься до подільської школи дерев'яної архітектури України.

Література

1. **Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР** : (иллюстрир. справоч. кат.) : в 4-х т. – Киев : Будівельник, 1983-1986. – Т. 4. – С. 231-232.

2. **Труды Подольского Епархиального Историко-Статистического Комитета**. Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – Т. 9. – 1239 с.

Церква Святого Димитрія – С. 432.

Ярмолинецький район

Покровська церква-фортеця, с. Сутківці

Покровська церква-фортеця є найбільш завершеним зразком церкви оборонного типу в українській архітектурі. За своєю архітектурою і планувальною схемою Покровська церква немає аналогів в Україні. Побудована вона шляхтичами Сутківськими в XIV-XV ст.

Пам'ятка схожа на мініатюрний замок, в якому домінують ознаки фортифікаційної споруди, і лише хрести вказують на приналежність до сакральної архітектури.

Церква – єдиний середньовічний оборонний храм тетраконхового типу. Характерними прикметами для цього типу є квадратний центральний зал із прилеглими до нього, наче пелюстки, чотирма напівкруглими апсидами.

В центрі храму знаходиться великий стовп, на який спираються чотири склепіння, по одному на кожному кінці хрестового плану. Стовп-колона посеред церковної зали, що підпирає склепіння є особливістю. Подібне явище не притаманне храмовій архітектурі України.

Зовні церква виглядає так: три півкруги утворюють відповідно три башти з широкими зубчастими карнизами зверху і конусоподібними дахами з невеликими маківками, на яких встановлені хрести.

На західній стороні хреста побудована дзвіниця з двома ярусами. На всіх стінах внизу і вгорі влаштовано багато амбразур, а на верхньому карнизі – безліч отворів для ведення рушничних пострілів.

Скромний і затишний інтер'єр був оздоблений фресками, які, на жаль, втрачені.

Храм двічі закривали: з 1939 по 1942 рр. та з 1946 по 1989 рр.

Кардинальну реставрацію пам'ятки здійснено у 2006-2009 рр. Нині церква є діючим храмом і музеєм.

Література

1. **Мороз Г.** Церква-фортеця, замок і Каліостро у Сутківцях // Нове життя. – 2018. – 7 груд. – С.10.

2. **Памятники старины в Подолии** : (материалы для составления археол. карты Подол. губернии) / собрал и издал В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 346-350.

3. **Пламеницька О.А.** Церква-замок Покрова-Богородиці // Пам'ятки архітектури та містобудування України : довід. Держ. реєстру нац. культ. надбання / за ред. А.П. Мардера та В.В. Вечерського. – Київ, 2000. – С. 271-272. – мал.-ілюстрат. блок. – С. 272.

4. **Покровська церква-фортеця** // Івченко А.С. Найвидатніші храми України. – Харків, 2010. – С. 46-47 : фото.

5. **Сіцінський Ю.** Оборонні замки західного Поділля XIV-XVII ст. : (іст.-археолог. нариси) / упоряд. С.В. Трубчанінов. – Кам'янець-Подільський : Центр поділлєзнавства, 1994. – 96 с. – (репринт. вид.).

Сутківська церква – С.77-79.

6. **Сутківці – мальовнича долина** «Подільської Швейцарії» : краєзн. довід.-бібліогр. посіб. / Сутковец. б-ка-філія ; авт.-упоряд. І. Білик. – Сутківці, 2015. – 43 с.

Свято-Покровська церква – С. 6-7.

7. **Труды Подольского Епархиального Историко-Статистического Комитета.** Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – Т. 9. – 1239 с.

Свято-Покровська церква – С. 528-529.

8. **Слободянюк Т.** Церква... на кістках? // Поділ. вісті. – 2013. – 17 верес. – С. 6.

Див. також покажчик «Рекреаційні історико-архітектурні ресурси Хмельниччини». – Хмельницький, 2010. – С. 27-29.

Покровська церква-фортеця, с. Шарівка

Мурована церква-фортеця датується серединою XV ст. Це оригінальна пам'ятка, що репрезентує тип вежевого триконхового храму.

Дослідники встановили, що найдавніша частина церкви дзвіниця побудована у XIV ст. як оборонна вежа, що стояла на Кучманському торговому шляху.

У 1430-ті роки шляхтич Ян Домаратс прибудував до східного фасаду вежі триконховий храмовий об'єм. Оборонна вежа стала дзвіницею, а її перший ярус перетворився у притвор, другий – перероблений під хори.

У 1607 році Якуб Претвіч засновує у Шарівці кляштор* домініканців, а церкву перебудовує на костел Благовіщення Діви Марії. У 1832 р., після придушення польського повстання, кляштор закривають, а костел повернули православній громаді, пересвятивши на храм Різдва Богородиці.

В кінці XIX ст. пам'ятку було перебудовано – піднято стіни бічних просторів, замуровано готичні прорізи, зведено нову покрівлю з дерев'яним барабаном і низьким шатром.

У вежі також надбудували два яруси з шатровим дахом. В інтер'єрі збереглися три шари живопису, найдавніший – пензля відомого українського живописця-монументаліста Йосифа Прагтя.

Церква-замок – унікальна пам'ятка мурованої оборонної архітектури – репрезентує тип вежевого триконхового храму, генеза якого досі не з'ясовано.

Література

1. **Захар'єв В.** Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області / В. Захар'єв, І. Старенький, С. Шпаковський. – Хмельницький : ФОП Цюпак, 2017. – 216 с.: 8 кольор. вкл.

Оборонний храм – С. 88-91.

2. **Морозов В.** Цінна пам'ятка архітектури // Вперед. – 1988. – 11 черв.

3. **Олійник І.** Шарівська твердиня // Сімейна газ. – 2017. – 9 берез. – С. 9 : фото.

4. **Плaменицька О.** Оборонні храми Поділля : [Покров. церква-замок у с. Шарівка та Вежа-дзвіниця Миколаїв. вірмен. церкви у Кам'янці-Поділ.] // Пам'ятки України. – 2001. – С. 1-2. – С. 30-39.

5. **Стрельбіцька Н.І.** Оборонні храми Поділля // Релігійне життя Поділля : минуле і сучасне : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. 18 верес. 2008 р. – Вінниця, 2008. – С. 256-259.

Покровська церква-фортеця – С. 257-258.

6. **Труды Подольскаго Епархиальнаго Историко-Статистическаго Комитета.** Вып 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинскаго. – Каменец-Подольск : Тип. С.П. Киржацкаго, 1901. – Т. 9. – 1239 с.

Церква-фортеця – С. 856-857.

7. **Федоров І.** Цікава і гарна місцина нашого краю – Шарівка // Хмельниччина. – 2018. – 10 трав.

Словничок релігійної та ✂ архітектурної термінології ✂

Амвон – підвищення у церкві перед так званими царськими вратами, з якого проголошують проповіді;

антаблемент – верхня частина будівлі, що лежить на колонах і складається з художньо оздоблених частин – карниза, фриза і архітрава;

апсида – вівтарна частина храму;

аркада – ряд арок, що спираються на стовпи, або колони;

аркосолій – арочна ніша в стіні, призначена для поховання;

аттика – декоративна стіна над карнизом;

архітрав – головна балка, що перекриває проліт між колонами;

бабинець – одна з трьох частин тридільного храму; окреме місце в храмі, де стоять жінки;

базиліка – антична і середньовічна будівля, що має форму витягнутого прямокутника, поділеного всередині двома повздовжніми рядами колон;

баня – опуклий дах, що має форму півкулі; купол;

екседра – напівкругла ніша з сидіннями вздовж стіни;

вівтар – відокремлене іконостасом підвищення в церкві, де розташований престол;

капітель – горішня частина колони, пілястри, або стовпа, на яку спирається балка чи архітрав;

катедра – місце для читання святих книг; поміст із похилою дошкою, укріпленою на підвищенні для лектора;

кіот – складана рама або шафа зі скляними дверцятами для ікон; божник;

клуатр – крита галерея, що обрамляє прямокутний двір монастиря, або великої церкви у романській та готичній архітектурі;

кляштор – католицький монастир; житло католицьких монахів;

консисторія – установа з церковно-адміністративними й судовими функціями; що підлягала єпархіальному архієреєві; нараді кардиналів з участю папи;

контрофорс – вертикальний виступ стіни, що надає їй міцності та стійкості;

крипта – каплиця під храмом для поховання знатних осіб;

нава – повздовжна або поперечна частина монументальної споруди;

неф – витягнуте у довжину приміщення, або частина приміщення, відокремлене рядом колон чи стовпів;

пілон – башта у вигляді зрізаної піраміди, яка зводилася біля входу в храм;

пілястр – плоский, схожий на колону виступ на поверхні стіни чи стовпа;

сакос – вбрання, що його одягає вище духовенство під час відправ;

ризниця – приміщення при церкві для зберігання риз та іншого церковного майна.

ротонда – кругла або напівкругла в плані споруд зазвичай увінчана куполом і оточена, розташованими вздовж стін, колонами;

руст – камінь з грубо обтесаною опуклою лицьовою поверхнею, який застосовується при муруванні або облицюванні будівель;

тимпан – трикутне поле фронтона з живописними або скульптурними оздобами;

фронтон – верхня частина фасаду будинку, портика, колонади, що являє собою трикутну площину, обмежену з боків двосхилим дахом, обрамлену біля основи карнизом;

цимборій (ліворій) – надбудова, балдахін на чотирьох колонах над престолом, влаштований над вітварем або царським місцем.

---

*Пояснення подаються за Великим тлумачним словником сучасної української мови (Київ, 2004 р.).

Довідкове видання

**Сакральні пам'ятки
Хмельниччини**

довідково-бібліографічне видання

Відповідальна за випуск: *Чабан К.А.*

Укладач : *Мельник В.О.*

Комп'ютерний набір, опрацювання, правка:
Дорош В.Ю.

Дизайн обкладинки: *Шмаль Т.А., Дорош В.Ю.*

Підписано до друку 20.12.2018 р. Формат 60x84/16

Папір цифровий. Гарнітура Times New Roman.

Наклад 49 прим.